

NOWOŻYTNE PIECZĘCIE KONWENTU Z KLASZTORU CYSTERSKIEGO W JEMIELNICY (XVII – XIX W.)¹

Convent Seals from the Abbey in Jemielnica in the Early Modern Times (the 17th – 19th Centuries)

Tomasz Kałuski

DOI: 10.17846/CL.2024.17.1.77-86

Abstract: KAŁUSKI, Tomasz. *Convent Seals from the Abbey in Jemielnica in the Early Modern Times (the 17th – 19th Centuries)*. This article first presents the existing literature on seals from the abbey of Jemielnica located in Upper Silesia. Then the background in which the seals from Jemielnica functioned is discussed. Attention was paid to the Cistercian statutes and the structure of the order. On the basis of the available sources, the number and chronology of the seals used between the 17th century and the beginning of the 19th century were then established. Attention is then drawn to the material matters of seals (shape, material, the way in which the seal is affixed to a document), as well as the appearance of issuers' signatures. Juridical issues were also discussed. First of all, the documents which were sealed by the seals of the Jemielnica convent were examined. No less important was the analysis of the iconography of the convent seals and the possible transfer of images between seals.

Keywords: *convent seals, Cistercians, Jemielnica (Himmelwitz), Silesia, ecclesiastical sphragistics*

W prezentowanym artykule skoncentrowano się na przeanalizowaniu nowożytnych pieczęci stosowanych przez konwent w opactwie cysterskim w Jemielnicy, położonym na Górnym Śląsku (Weltzel 1895; Krusch 1985; Rajman 1995; Smykała, Michalik 2014; zestawienie literatury: Grüger 1981, 60–61; Rajman, Wolska, Wolski 1999, 89; Wójcik 2010, 411). W pierwszej kolejności zostanie ukazana chronologia wprowadzanych do użycia pieczęci. Podjęta zostanie również problematyka związana ze znaczeniem prawnym pieczęci konwentu. Następnie przeanalizowana zostanie ikonografia pieczęci. Zwrócona zostanie zatem uwaga na wykorzystane motywy i ich znaczenie oraz możliwy transfer wizerunków między pieczęciami.

Dotychczasowa literatura dotycząca sfragistyki opactwa w Jemielnicy nie jest zbyt obszerna. Podstawowe informacje o średniowiecznych pieczęciach opatów i konwentu możemy już odnaleźć w edycji Wilhelma Wattenbacha poświęconej klasztorowi w Rudach i Jemielnicy oraz dominikanom i dominikankom w Raciborzu (CDS II. 1859, 92-93, No. 20; 94-95, No. 23; 100, No. 32). Ustalenia tego badacza zostały następnie wykorzystane przez Augustina Weltzla w monografii klasztoru. Autor podał ponadto treściwe opisy pieczęci z okresu nowożytnego: dwóch opatów jemielnickich oraz konwentu (Weltzel 1895, 25, 28, 100, 144). Heinrich Grüger, a zanim Jerzy Rajman ograniczyli się natomiast do powtórzenia informacji o najstarszych średniowiecznych pieczęciach opatów

¹ Prezentowany artykuł jest efektem badań prowadzonych w Uniwersytecie w Hradec Králové w ramach visiting profesor w semestrze letnim w roku akademickim 2020 – 2021.

i konwentu (Grüger 1981, 59; Rajman 1995, 77 p. 17). Przy okazji edycji regestów polskojęzycznych dokumentów z klasztoru w Jemielnicy z okresu nowożytnego wskazano również ogólnie pieczęcie opatów i konwentu (Dereń, Stojanowska 1960, 215-220). Dopiero w ostatnich latach Marek Wójcik oparł się na szerszej podstawie źródłowej. W efekcie przedstawił treściwie ikonografię czterech pieczęci opackich oraz najstarszej pieczęci konwentu do połowy XVI w. Dokonał także ich edycji w postaci załączonego do artykułu katalogu (Wójcik 1998, 31-38)². Brakuje jednak nadal opracowań dotyczących pieczęci jemielnickich obejmujących cały okres nowożytny. Prezentowany artykuł stara się wypełnić tę lukę w odniesieniu do pieczęci konwentu.

W badaniach nad znaczeniem prawnym, ikonografią pieczęci konwentów cysterskich, a także transferem wizerunków należy w pierwszej kolejności uwzględnić statuty ogłaszane przez kapitułę generalną. Odgrywały one bowiem kluczową rolę w odniesieniu do pieczęci opackich oraz konwentualnych, a także innych pieczęci stosowanych w opactwach (Kałuski 2018, 150; Kałuski 2021, 28). Ustawodawstwo zakonne zakazywało na przestrzeni XIII w. posiadania przez konwenty własnej pieczęci (Statuta. 1933, 1218/17; Les codifications. 1977, 149, 297-298). Zasadnicze zmiany nastąpiły w I połowie XIV w. Zainicjowała to bulla *Fulgens sicut Stella Matutina* papieża Benedykta XII z 12 VII 1335 r. oraz uchwała kapituły generalnej z tego roku. W bulli nakazano konwentom wykonać własne pieczęcie, a dokumenty opackie współpieczętować pieczęciami konwentów. Kapituła generalna uchwaliła, że na pieczęciach konwentu powinien zostać wryty wizerunek Marii. Dokonano także ujednoczenia materiału oraz kształtu pieczęci. Powinny być wykonane z miedzi i posiadać okrągły kształt (Constitutio Benedicti. 1935, 411, 415; Statuta. 1935, 1335/2). W okresie nowożytnym jedną z najważniejszych uchwał w kwestii pieczęci konwentualnych było zarządzenie z 1601 r., w której wskazano, że pieczęć większą należy wykorzystywać w sprawach praw i przywilejów klasztoru (Statuta. 1939, 1601/cap. XXVI/9).

Kolejny czynnik, który należy wziąć pod uwagę w badaniach nad pieczęciami cysterskimi to struktura zakonu. W XVI w. (szczególnie od połowy tego stulecia) nastąpił spadek zwoływanych zebrań Kapituły Generalnej w Cîteaux oraz zmniejszenie liczby jej uczestników. Rozluźnieniu lub zerwaniu uległy również związki filiacyjne między niektórymi opactwami. Z przyczyn należy wymienić m.in. reformację, czy wojny religijne (Niemcy, Francja). W celu przeprowadzenia reformy powołano w duchu postanowień Soboru Trydenckiego nowe struktury terytorialne, jakimi były wikariaty (Gapski 1999, 55-59; Eberl 362-364; Galar 2014, 95-116; Galar 2018, 457-459). Wraz z tworzeniem wikariatów wprowadzono również nowe zasady uczestnictwa w Kapitułach dopuszczając możliwość wysyłania delegatów, a także ustalono rzadsze terminy ich zwoływania (Galar 2014, 250-253; Galar 2018, 458-459).

W Jemielnicy kwestia uczestnictwa opatów w nowożytnych Kapitułach nie uległa poprawie. W świetle znanych źródeł potwierdzony jest udział opata tylko na Kapitułach w 1517 r. (Galar 2014, 343, 345). Nie odnotowano ich obecności w kolejnych stuleciach w przeciwieństwie do macierzy w Rudach (Galar 2014, 361-365; Galar 2018, 467-470). Heinrich Grüger wskazał także, że w dobie reformacji ustały powiązania filiacyjne małopolskiego opactwa w Jędrzejowie z jej filią w Rudach, a tym samym również z Jemielnicą (Grüger 1981, 50)³. Nie mogły jednak zostać ostatecznie zerwane, gdyż zwrócono ostatnio uwagę, że kontakty między Jemielnicą a Jędrzejowem

² W ostatniej publikacji poświęconej Jemielnicy autorstwa Smykała – Michalik (2014, 420-426) nie wprowadzono nowych ustaleń w kwestii sfragistyki klasztornej, a ograniczono się do powielenia ustaleń wymienionego powyżej M. Wójcika.

³ Autor w innych pracach wskazał wpływ Habsburgów oraz biskupa wrocławskiego na ustanie kontaktów z macierzą. Zob. Grüger 1981, 33; Grüger 1998, 163. Moim zdaniem należy też zwrócić uwagę na sytuację po utworzeniu wikariatu polskiego w 1580 r. w skład którego został włączony Jędrzejów, ale bez jej śląskiej filiacji. Zob. Kaczmarek 1998, 148; Wyrwa 2007, 77.

utrzymywały się w ograniczonym zakresie także w XVII w. (Wójcik 2010, 422-423)⁴. W XVII w. oraz XVIII w. podtrzymywano za to powiązania filiacyjne między Rudami a Jemielnicą⁵. Zgodne relacje między opactwami górnośląskimi przeplatały się z okresowymi sporami trwającymi od 2 połowy XVII w, w których Jemielnica dążyła do uniezależnienia się od Rud (Wójcik 2010, 418-427; Galar 2018, 491-494). W XVII w. górnośląskie klasztory zostały również włączone do nowej struktury. W 1616 r. podczas kapituły prowincjonalnej w Pradze przyłączono bowiem klasztory w Rudach i Jemielnicy do funkcjonującego od 1613 r. wikariatu czesko-morawsko-śląsko-łużyckiego, do którego wchodziły już inne opactwa cysterskie na Śląsku (Statuta. 1939, 1613/156, 166; Potthast 1858, 68; Gröger 1978, 183; Gröger 1984, 99-101; Galar 2018, 460). W 1618 r. Kapituła Generalna zgodziła się, aby cystersi śląscy posiadali odrębnego wikariusza generalnego. W kolejnych latach urząd ten pełniło dwóch opatów z Lubięża (AAWr., sygn. VB4a, bez paginacji; Statuta. 1939, 1618/74, 1623/78, 1628/136)⁶. W 1651 r. Kapituła uchwaliła ostatecznie powstanie nowego wikariatu, który objął wszystkie opactwa cysterskie na Śląsku, w tym Jemielnicę (Statuta. 1939, 1651/83)⁷.

Chronologia i znaczenie prawne pieczęci konwentu w okresie nowożytnym

Konwent w Jemielnicy w świetle przytoczonych powyżej ustaleń M. Wójcika stosował do 2 połowy XVI w. jedną pieczęć, potwierdzoną w praktyce kancelaryjnej w latach 1401–1566 (Wójcik 1998, 33, 36-37). Na podstawie własnych badań ostatnie użycie wymienionej pieczęci konwentualnej należy jednakże przesunąć do 1572 r. (APWr., Rep. 85, nr 30.) Pojawia się zatem pytanie, czy w kolejnych dekadach cystersi jemielniccy wymienili tłok pieczętny, czy dalej stosowali swoją średniowieczną pieczęć. Zachowane opieczętowane dokumenty jednoznacznie wskazują, że na początku XVII w. doszło do wymiany tłoków.

Pieczęć większa II konwentu

Pieczęć większa II konwentu została najwcześniej odnotowana na kwitach z 24 grudnia 1638 r., z 12 maja 1646 r. oraz z 19 października 1648 r. wystawionych przez opata w Jemielnicy wraz z konwentem (APWr., Rep. 85, nr 49, nr 61 a, nr 65). Jesteśmy w tej szczęśliwej sytuacji, że możemy wskazać prawdopodobny moment wykonania nowego tłoka. W legendzie napieczętniej podano bowiem na ostatnim miejscu datę „1619”. Omawiana pieczęć była stosowana w świetle znanych dokumentów do 1761 r. (APWr., Rep. 85, nr 310). Należy jednakże przyjąć, że zapewne pozostawała w użyciu aż do kasaty klasztoru w 1810 r.

Omawiana pieczęć o średnicy 39 mm była tylko nieznacznie większa od swojej poprzedniczki. Materiałem pieczętnym był najczęściej wosk czerwony, rzadziej zielony. Pieczęcie zabezpieczano wraz z pieczęcią opata kawałkiem papieru w kształcie prostokąta. Odcisnięto ją także przez kartę dokumentu (APWr., Rep. 85, nr 179). Poza odciskaniem pieczęci bezpośrednio na dokumentach przywieszano ją na różnokolorowych sznurach jedwabnych (biało-czarnych

⁴ Sprawa żywotności filiacji między Jędrzejowem a opactwami górnośląskimi w okresie nowożytnym wymaga nadal dalszych badań.

⁵ Związki filiacyjne były dostrzegalne w udziale opatów ojców w elekcjach opata oraz wizytacjach. Przykładowo wyborowi opata jemielnickiego w 1648 r. przewodniczył w zastępstwie opata lubiąskiego opat w Rudach. Zob. APWr., Rep. 85, nr 64.

⁶ Zob. też Gröger 1976, 45-46; Gröger 1984, 102-103; Gröger 1998, 169-170.

⁷ Zob. też Gröger 1976, 48; Gröger 1978, 186; Galar 2018, 460, 489-490.

oraz zielono–czerwonych). Do zabezpieczenia pieczęci wykorzystywano wtedy puszkę drewnianą oraz metalową. Występowała również gradacja położenia pieczęci na dokumentach współpieczętowanych lub wystawianych wspólnie z opatem. Pieczęć konwentu była umieszczana zwykle na drugim miejscu po heraldycznie lewej stronie dokumentu⁸. Natomiast przy dokumencie z elekcji Mateusza Franciszka Schlegela na opata w Jemielnicy, która odbyła się 19 kwietnia 1648 r., pieczęć konwentu została przywieszona na trzecim miejscu po pieczęciach opatów w Lubiążu oraz Rudach (APWr., Rep. 85, nr 64). W części dokumentów zastosowano również różnicowanie wosku (1646, 1651, 1761). W tych przypadkach pieczęć konwentu odciskano w wosku zielonym, a pieczęcie opatów w wosku czerwonym (APWr., Rep. 85, nr 61 a, nr 71, nr 310). W imieniu konwentu podpisy obok pieczęci zwyczajowo składali przeorzy. Zdarzało się, że podpisali się również inni członkowie konwentu. Należy tutaj wskazać wymieniony wcześniej dokument elekcyjny z 1648 r. Na plisce złożyło bowiem podpisy sześciu członków konwentu na czele z przeorem, którzy pełnili w tym dniu funkcję elektorów (APWr., Rep. 85, nr 64). Drugi przykład to transumpt z 29 sierpnia 1651 r. wystawiony przez opata jemielnickiego z konwentem. Pod pliką widnieją podpisy również sześciu członków konwentu (APWr., Rep. 85, nr 71).

Pieczęć większa II konwentu znalazła swoje zastosowanie przede wszystkim przy wystawianiu dokumentów wspólnie z opatem. W jednym przypadku konwent współpieczętował dokument opata jemielnickiego z 13 października 1649 r. Dotyczył on sprzedaży za zgodą konwentu pewnego gruntu rotmistrzowi Andrzejowi Halmanowi za 370 talarów (APWr., Rep. 85, nr 67). Ten sposób udziału konwentu przy wystawianych dokumentach przez opata wskazywała wymieniona wcześniej bulla papieska Benedykta XII z 1335 r. Pieczęć większa II służyła przede wszystkim do uwierzytelniania dokumentów wieczystych, co odpowiadało z kolei statutowi Kapituły z 1601 r. Dokumenty opieczętowane pieczęcią większą dotyczyły transakcji kupna–sprzedaży, potwierdzenia wcześniejszego dokumentu opata, a także jego elekcji. Przykładowo w 1761 r. opat jemielnicki Eugeniusz II Misura wraz z konwentem sprzedali młyn w Roźniątowie młynarzowi Józefowi Kiffelowi za 200 talarów (ilustracja nr 1; APWr., Rep. 85, nr 310)⁹. Pieczęć większa uwierzytelniała ponadto w mniejszym stopniu dokumenty o charakterze doczesnym, jak na przykład wymienione wcześniej kwity z 1 połowy XVII w. potwierdzające odbiór kolejnych rat pieniężnych od miasta Strzelce.

Pieczęć mniejsza konwentu

W okresie stosowania pieczęci większej II w użyciu pozostawała pieczęć mniejsza. Jej najstarszy znany odcisk zachował się na dokumencie z 10 lipca 1650 r. dotyczącym ugody między opatem jemielnickim a Janem Czornberkiem (APWr., Rep. 85, nr 70). Ikonografia omawianej pieczęci wskazuje jednak, że pieczęć mogła zostać wykonana wraz z pieczęcią większą, a zatem w 1619 r. lub niewiele później. Omawiana pieczęć została określona jako sekret w cytowanym powyżej dokumencie z 1650 r., co odpowiadało jej randze prawnej. Stosowano ją z pewnością do kasaty klasztoru, gdyż najpóźniejszy jej odcisk znany jest ze świadectwa szkolnego z 1809 r. (AAWr., sygn. VB4h).

⁸ Na dokumencie wystawionym przez opata jemielnickiego 13 października 1649 r. pieczęć konwentu odcisnięto na trzecim miejscu poniżej pieczęci kupującego. Wynikało to jednak z braku miejsca w dolnej partii dokumentu. Zob. APWr., Rep. 85, nr 67.

⁹ Na lewym marginesie znajduje się konfirmacja transakcji dokonana przez opata i uwierzytelniona jego podpisem oraz pieczęcią mniejszą.

Pieczeńć mniejsza wyróżnia się przede wszystkim tym, że zachował się do naszych czasów jej typariusz (MNWr., Dział Numizmatyczno-Sfragistyczny, nr inw. MNWr XIV–356)¹⁰. Taką samą sytuację spotykamy w macierzy w Rudach, z której również przetrwała jedna z pieczęci mniejszych konwentu (Marcisz-Czapla 2010, 120, nr 116). Umożliwia to w pierwszej kolejności przedstawienie właściwości materialnych tłoka. Został on wykonany z mosiądzu o średnicy 21 mm. Płytką tłoka została zaopatrzona w trzpień, a całość mierzy 25 mm wysokości. W trzpieniu widoczny jest otwór, który służył mocowaniu drewnianego uchwytu (obecnie nie zachowanego). Na rancie tłoka wykonano ponadto nacięcie w formie „X” od czoła w celu wskazania poprawnego położenia tłoka podczas pieczętowania.

Odciski o średnicy 20 mm były wykonywane najczęściej w laku czerwonym. Tylko w 1720 r. odcisnięto pieczęć przez kartę dokumentu na podkładzie z wosku czerwonego (APWr., Rep. 85, nr 209). Pieczęć mniejsza była odciskana zwykle na drugim miejscu po heraldycznie lewej stronie. Pojawiła się również na dalszych miejscach w dokumentach, na których odcisnięto większą liczbę pieczęci. Przykładowo na dokumencie elekcyjnym z 1748 r. pieczęć odcisnięto na trzecim miejscu po pieczęciach wikariusza generalnego i zarazem opata w Henrykowie oraz opata w Rudach (AAWr., *Dokumenty klasztoru w Henrykowie*, nr 265 (20 luty 1748)). Inny przykład to kontrakt wystawiony 27 lipca 1722 r., w którym Maria Elżbieta von Lipa za zgodą swoich opiekunów sprzedała opatowi i konwentowi w Jemielnicy połowę majątku Gąsiorowice z uprawnieniami za 6400 talarów śląskich. Pod tekstem odcisnięto osiem pieczęci w jednym rzędzie opatrzonych podpisami, z czego piąta należała do opata jemielnickiego, a szósta do konwentu (APWr., Rep. 85, nr 221). W inny sposób umieszczano pieczęć mniejszą na korespondencji. Była ona wtedy środkiem zamknięcia listów. Odciskano ją w laku czerwonym na karcie adresowej na styku złożonych brzegów pisma. Podczas otwarcia listu był on rozcinany, a pieczęć pozostawała nieuszkodzona. Drugim sposobem zamykania korespondencji było wykorzystanie wypustki, na której odciskano pieczęć lakową po stronie adresu. Dodatkowo była ona wzmocniona „mocowaniami” z laku. Także w tym wypadku po rozcięciu listu pieczęć nie ulegała zniszczeniu (AAWr., sygn. VB5¹_{ja}, VB5¹_{jc}). Pieczęci mniejszej towarzyszyły podpisy przeorów lub innych mnichów (podprzeor, prowizor), którzy składali je w imieniu konwentu (APWr., Rep. 85, nr 70, nr 193, nr 222). Podpisy złożyło również kilku członków konwentu na czele z przeorem, jak przykładowo na dokumentach wystawionych po elekcji trzech kandydatów na opata w 1748 r. oraz w 1763 r. (AAWr., *Dokumenty klasztoru w Henrykowie*, nr 265 (20 luty 1748); APWr., Rep. 83, nr 1066; Rep. 85, nr 313) Zastosowanie pieczęci konwentu przez sąd klasztoru w 1779 r. wpłynęło natomiast na złożenie podpisu przez królewskiego sekretarza sądowego, który pełnił jednocześnie urząd syndyka klasztornego (APWr., Rep. 85, nr 363). Z oczywistych względów podpisy na korespondencji nie składano obok pieczęci, ale poniżej treści listów. Odnotować należy nie tylko własnoręczne podpisy przeora, ale również podpis kancelaryjny członków konwentu na liście z 1668 r. (AAWr., sygn. VB5¹_{ja}.)

Pieczeńć mniejsza konwentu uwierzytelniała przeważnie dokumenty wystawiane wspólnie z opatem. Z pośród innych dokumentów najbardziej interesujące są te sporządzone samodzielnie przez konwent. Na szczególną uwagę zasługuje inwentarz opata elekta w Jemielnicy Kaspara Bartholomaeusa z 31 maja 1668 r. wystawiony przez przeora jemielnickiego (APWr., Rep. 85, nr 122). W świetle znanych źródeł przeważają dokumenty o charakterze wieczystym. Częściej zatem sięgano w XVII oraz XVIII w. po pieczęć mniejszą niż większą. Były to przede wszystkim dokumenty kupna–sprzedaży oraz dotyczące ustalenia granic dóbr klasztornych.

¹⁰ Edycja tłoka zob.: Marcisz–Czapla 2010, 101, nr 61. Na temat historii tłoków posekularyzacyjnych ze Śląska, w tym z opactw cysterskich, zob. Hryniewicz 2018, 221–253.

Ikonografia pieczęci konwentu i transfer wizerunku

Omawiane pieczęcie konwentu jemielnickiego przedstawiają zgodnie ze statutem Kapituły z 1335 r. wyobrażenie Marii. Na pieczęci większej wprowadzono jednakże w porównaniu do pieczęci średniowiecznej inny typ z kręgu ikonografii maryjnej. Wyobrażono Marię stojącą na półksiężycu w długiej szacie z berłem zakończonym lilią w prawej ręce. Maria trzyma na lewym ramieniu Dzieciątka, które wznosi jabłko w lewej ręce, a prawą wykonuje gest dotknięcia Marii. Obie postacie są otoczone promienistą aureolą, a ponadto nimby okalają ich głowy (ilustracja nr 2). Inskrypcja o treści • SIGIL(l)VM • CONVEN(tus) / • GIEMIEL(nicensis) • 1 • 6 • 1 • 9 • została także częściowo zmieniona. Zrezygnowano z odniesienia maryjnego względem konwentu, a nowym elementem było umieszczenie daty w końcowej partii legendy. Napis wykonany kapitałą z dodatkiem majuskuły humanistycznej wryto w obwódce wewnętrznej perełkowej i zewnętrznej ciągłej. Przerzywnikom między wyrazami nadano natomiast formę pojedynczych okręgów.

Na pieczęci mniejszej wyobrażenie jest zbliżone do wizerunku maryjnego z nowożytniej pieczęci większej. W polu pieczęci przedstawiono bowiem ukoronowaną Marię z nimbem wokół głowy, która stoi na półksiężycu w długiej szacie z berłem w prawej ręce. Maria podtrzymuje na lewym ramieniu Dzieciątka z nimbem krzyżowym wokół głowy, które trzyma jabłko w lewej ręce, a prawą wznosi w geście błogosławieństwa. Obie postacie są otoczone promienistą aureolą (ilustracja nr 3). Napis o treści • SIGILL(um) • CONVENTVS GEMIELNICENSIS wykonany majuskułą humanistyczną umieszczono w podwójnej obwódce perełkowej. Legendę rozpoczyna pojedynczy guz, który występuje również jako przerywnik.

W obu przypadkach pieczęcie przedstawiają Niepokalaną – Królową (Biernacka et al. 1987, 29-33)¹¹. W poszukiwaniu wzorca zwróćmy uwagę na pieczęcie konwentów związanych filiacyjnie z Jemielnicą jako najbardziej prawdopodobne źródło inspiracji. W pierwszej kolejności należy przeanalizować pieczęcie z klasztoru macierzystego w Rudach. Na nowożytniej pieczęci większej i mniejszej konwentu rudzkiego, znanych z odcisków z 1556 r., podtrzymano średniowieczny schemat ikonograficzny. Przedstawiono bowiem stojącą Marię z Dzieciątkiem w otoczeniu mikroarchitektury (APWr., Rep. 114, nr 59-60)¹². Taką samą strategię zastosowano na zachowanym typariuszu następnej pieczęci większej wykonanej zapewne w XVII w. (Marcisz-Czapla 2010, 117, nr 107). Wizerunek Niepokalanej pojawił się dopiero na kolejnej pieczęci mniejszej konwentu w Rudach, której najstarszy odcisk zachował się z 1680 r. (APWr., Rep. 114, nr 111, s. 3). Podobieństwo ikonograficzne oraz kompozycja między wymienioną pieczęcią rudzką a pieczęcią mniejszą z Jemielnicy wskazuje, że przepływ wizerunku nastąpił z filii do macierzy. Niestety nie są znane pieczęcie konwentu z Jędrzejowa (Szymoniak 2022, 39). Nie jest zatem możliwe wskazanie transferu wizerunku z Małopolski, czy wzajemnych wpływów. Możemy jednak prześledzić pojawienie się przedstawień *Immaculaty* na pieczęciach konwentów z klasztorów z filiacji lubiąskiej na Śląsku funkcjonujących wraz z Jemielnicą w jednym wikariacie od początku XVII w. Na przełomie XVI/XVII w. Niepokalane Poczęcie występowało tylko w klasztorze w Krzeszowie. Wyobrażenie na pieczęci większej przedstawia Marię trzymającą Dzieciątka w otoczeniu promienistej aureoli, poniżej położono herb konwentu¹³. Pieczęć krzeszowska odbiega zatem

¹¹ Przedstawienia Niepokalanej omówili także: Karłowska-Kamzowa 1992, 179-190; Knapiński 1999, 193-214; Rotter 2004, 97-116. Knapiński oraz Rotter w odmienny sposób niż Biernacka przedstawili związki między wizerunkami Niewiasty Apokaliptycznej a Niepokalanej.

¹² Pieczęcie konwentu w Rudach do 16 w. omawia Wójcik 2000, 412-414.

¹³ Wymieniona pieczęć konwentu krzeszowskiego zastąpiła pieczęć średniowieczną o odmiennej ikonografii. Pozostawała w użyciu od schyłku XVI w. do początku lat 40-tych XVII w. Szerzej na ten temat zob. T. Kałuski, *Nowożytne pieczęcie konwentu z opactwa cysterskiego w Krzeszowie – funkcje prawne i ikonografia* (artykuł złożony do druku).

nieznacznie od obu pieczęci konwentu w Jemielnicy. Na obecnym etapie badań można zatem jedynie wskazać, że pieczęcie jemielnickie były inspirowane popularnym w XVII w. na różnych mediach przedstawieniem Niepokalanej jako Królowej (Biernacka et al. 1987, 30-32).

Wnioski

Na początku XVII w. cystersi w Jemielnicy wycofali swoją średniowieczną pieczęć. W jej miejsce zapewne w 1619 r. wprowadzono nową pieczęć większą, a także w tym czasie lub niewiele później pieczęć mniejszą. Konwent stosował najczęściej wosk czerwony oraz lak tej samej barwy. Pieczęcie konwentu były umieszczane zwykle na drugim miejscu po heraldycznie lewej stronie dokumentu. W praktyce kancelaryjnej pieczęcie konwentu znalazły zastosowanie w większości przypadków przy wystawianiu dokumentów wspólnie z opatem. Zauważalne jest również częstsze stosowanie pieczęci mniejszej przy pieczętowaniu dokumentów, w tym tych o charakterze wieczystym. Wyobrażenia napieczętnie przedstawiają Niepokalane Poczęcie jako jedne z pierwszych tego typu na pieczęciach cystersów na Śląsku. Należy również podkreślić, że zauważalny jest transfer wymienionego wizerunku maryjnego z pieczęci mniejszej na jedną z pieczęci tego rodzaju z macierzystego klasztoru w Rudach w 2 połowie XVII w.

REFERENCES

Primary sources

- Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej AAWr.); sygn. V 5 a; sygn. VB4a, VB4h, VB5¹_{/a}, VB5¹_{/c}, bez paginacji
 Dokumenty klasztoru w Henrykowie, nr 265 (20 lutego 1748)
 Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej APWr.); Rep. 83, nr 1066, Rep. 85, nr 30, nr 49, nr 61 a, nr 64–65, nr 67, nr 70–71, nr 122, nr 179, nr 193, nr 209, nr 221–222, nr 310, nr 313, nr 379; Rep. 114, nr 59–60, nr 111.
 Muzeum Narodowe we Wrocławiu (dalej MNWr.); Dział Numizmatyczno-Sfragistyczny, nr inw. MNWr XIV–356.

Literature

- Biernacka, Małgorzata et al.* 1987. *Maryja Matka Chrystusa*. In Pasierb Janusz St. (ed.). *Ikonografia nowożytnej sztuki kościelnej w Polsce*. 1. Warszawa.
CDS II. 1859. Wattenbach Wilhelm (ed.). *Urkunden der Klöster Rauden und Himmelwitz, der Dominicaner und der Dominicanerinnen in der Stadt Ratibor*. In *Codex Diplomaticus Silesiae*. 2. 1859. *Codex Diplomaticus Silesiae*. 2. Breslau 1859.
Constitutio Benedicti. 1935. Joseph Marie Canivez (ed.). *Constitutio Benedicti papae XII pro reformatione Ordinis Cisterciensis*. In *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*. 3. Louvain.
Dereń Andrzej, Aniela Stojanowska. 1960. *Polskie dokumenty klasztoru cystersów w Jemielnicy (1648–1720)*. In *Sobótka* 15/2, 215–220.
Eberl, Immo 2011. *Cystersi. Historia zakonu europejskiego*. Kraków.

- Galar, Anna 2014. W europejskiej wspólnocie cysterskiej. Udział cystersów z historycznych ziem polskich w Kapitułach Generalnych w Cîteaux (XII–XVIII w.). Kraków.
- Galar, Anna 2018. Sprawy opactw cysterskich w Rzeczypospolitej i na Śląsku na Kapitułach Generalnych w Cîteaux w XVII i XVIII w. In Starzyński Marcin – Tabor Dariusz (eds.). *Dzieje i kultura cystersów w Polsce 2*. Kraków, 457-497.
- Gapski, Henryk 1999. Cystersi w Rzeczypospolitej i na Śląsku w XVI – XVIII wieku. In Wyrwa Andrzej M. – Strzelczyk Jerzy – Kaczmarek Krzysztof (eds.). *Monasticon Cisterciense Poloniae*. 1. Poznań, 55-73.
- Grüger, Heinrich. 1976. Ursachen und Folgen der Trennung Schlesiens von der Ordensprovinz Böhmen. In Cîteaux. *Commentarii cistercienses* 27, 29-55.
- Grüger, Heinrich. 1978. Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserklusters 1227 – 1977. Köln.
- Grüger, Heinrich. 1981. Himmelwitz. Zisterzienserabtei. In *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau* 22, 50-61.
- Grüger, Heinrich. 1981. Rauden. Zisterzienserabtei. In *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau* 22, 33-49.
- Grüger, Heinrich. 1984. Die Visitation des Generalabtes Nicolas Boucherat in Schlesien (1616). In Chauvin Benoît (ed.). *Mélanges à la mémoire du père Anselme Dimier*. 2. Arbois, s. 93-109.
- Grüger, Heinrich. 1998. Die schlesischen Zisterzienser im Zeitalter der Reformation bis zum Provinzkapitel (1616). In Nehlsen Hermann – Wollenberg Klaus (eds.). *Zisterzienser zwischen Zentralisierung und Regionalisierung 400 Jahre Fürstfelder Äbtetreffen Fürstfelder Reformstatuten von 1595 – 1995*. 1. Frankfurt am Main, 155-173.
- Hryniewicz, Artur. 2018. Wrocławska kolekcja zabytkowych tłoków pieczętnych, historia jej powstania i rozwoju oraz straty wojenne. In *Roczniki Sztuki Śląskiej* 27, 221-253.
- Kaczmarek, Krzysztof. 1998. Die Entstehung und Organisation der polnischen Zisterzienserprovinz im Lichte der „Statuten“ aus dem Jahr 1580. In Nehlsen Hermann – Wollenberg Klaus (eds.). *Zisterzienser zwischen Zentralisierung und Regionalisierung 400 Jahre Fürstfelder Äbtetreffen Fürstfelder Reformstatuten von 1595–1995*. 1. Frankfurt am Main, 139-154.
- Kałuski, Tomasz. 2018. Obraz w służbie mnichów. Średniowieczna pieczęć konwentu z opactwa cysterskiego w Krzeszowie. In *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 73/4, 147-161.
- Kałuski, Tomasz. 2021. Średniowieczne pieczęcie konwentu z klasztoru cysterskiego w Lubiążu – chronologia, ikonografia i kwestia autorstwa typariuszy. In *Studia Źródłoznawcze* 59, 25-38.
- Karłowska-Kamzowa, Alicja. 1992. Uwagi o genezie wyobrażenia Marii Niepokalanie Poczętej. In *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie* 36, 179-190.
- Knapieński, Ryszard. 1999. *Titulus ecclesiae*. Ikonografia wezwań współczesnych kościołów katedralnych w Polsce, Warszawa.
- Krusch, Georg P. 1985. *Chronik der Zisterzienser Stiftes der Pfarrei und der Gemeinde Himmelwitz*. Essen.
- Les codifications*. 1977. Bernard Lucet (ed.). *Les codifications cisterciennes de 1237 et de 1257*. Paris.
- Marcisz-Czapla, Beata. 2010. Tłoki pieczętno i pieczęcie kościelne z terenu Śląska. In Korzelska-Kraśna Małgorzata (ed.). *Gloria Deo. Rzemiosło sakralne*. 2. Wrocław, 71-210.
- Pothast, August. 1858. *Geschichte der ehemaligen Cistercienserabtei Rauden in Oberschlesien*. Leobschütz.
- Rajman, Jerzy, Wolska Agata, Wolski Marian. 1999. Jemielnica. In Wyrwa Andrzej M. – Strzelczyk Jerzy – Kaczmarek Krzysztof (eds.). *Monasticon Cisterciense Poloniae*. 2. Poznań, 79-89.
- Rajman, Jerzy. 1995. *Jemielnica. Wieś i klasztor cysterski na Górnym Śląsku*. Katowice.

- Rotter, Lucyna. 2004.* Symbolika i pierwowzory przedstawienia Niepokalanego Poczęcia Maryi Panny. In Marecki Józef – Rotter Lucyna (eds.) *Maria Immaculata. 150. Rocznica ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP.* Kraków, 97-116.
- Smykała, Piotr – Michalik, Piotr. 2014.* Jemielnica. Dzieje wsi i parafii. Opole.
- Statuta. 1933.* Joseph Marie Canivez (ed.). *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786.* 1. Louvain.
- Statuta. 1939.* Joseph Marie Canivez (ed.). *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786.* 7. Louvain.
- Szymoniak, Marcin. 2022.* Pieczęcie w opactwach cysterskich z diecezji krakowskiej do początku czasów nowożytnych. Próba rekonstrukcji systemów sfragistycznych. In *Studia Źródłoznawcze* 60, 27-55.
- Weltzel, Augustin. 1895.* Fürstliche Cisterzienserstift Himmelwitz. Breslau.
- Wójcik, Marek L. 1998.* Pieczęcie cystersów jemielnickich do połowy XVI wieku (z zespołu Rep. 85 Archiwum Państwowego we Wrocławiu). In Piotr Dymmel (ed.) *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej.* Lublin, 31-38.
- Wójcik, Marek L. 2000.* Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich. In Wyrwa Andrzej M. – Dobosz Józef (eds.). *Cystersi w społeczeństwie Europy środkowej.* Poznań, 405-415.
- Wójcik, Marek L. 2010.* Rozbrat Jemielnicy z Rudami. Ze studiów nad wzajemnymi relacjami górnośląskimi cystersów. In Derwich Marek – Pobóg–Lenartowicz Anna (eds.). *Klasztor w kościele średniowiecznym i nowożytnym.* Warszawa, 409-427.
- Wyrwa, Andrzej M. 2007.* Polska kongregacja Cystersów i jej opaci prezesi. In Wyrwa Andrzej M. (ed.). *Ingenio et humilitate. Studia z dziejów zakonu cystersów i Kościoła na ziemiach polskich.* Katowice, 72-112.

Tomasz Kałuski, PhD.
University of Hradec Králové
Philosophical Faculty
Department of Auxiliary Historical Sciences and Archival Science
CZ-500 03 Hradec Králové
Czech Republic
tkaluski@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6474-2896

Ilustracje / Appendix

Ilustracja nr 1. Dokument wystawiony przez opata w Jemielnicy Eugeniusza II Misurę wraz z konwentem w 1761 r., Rep. 85, nr 310. / **Fig. 1.** Document issued by abbot from Jemielnica Eugene II Misura with the convent in 1761 r., Rep. 85, nr 310.

Ilustracja nr 2. Pieczęć większa II konwentu w Jemielnicy, APWr., Rep. 85, nr 64. / **Fig. 2.** Major seal of the 2nd convent in Jemielnica, APWr., Rep. 85, nr 64.

Ilustracja nr 3. Pieczęć mniejsza konwentu w Jemielnicy; APWr., Rep. 85, nr 379, s. 7. / **Fig. 3.** Minor seal of the convent in Jemielnica, APWr., Rep. 85, nr 379, s. 7.